bihar 8th class sanskrit Solution गुरु – शिष्य – संवादः

अभ्यासः मौखिक

1. अधोलिखितानां पदानाम् उच्चारणं कुरुत –

पृष्ठभूमौ , समक्षम् , पट्टलेखी , हस्तमुत्थाप्य , जिज्ञासा , चौरहार्यम् , राजहार्यम् , भ्रातृभाज्यम् , सर्वधनप्रधानम् , किञ्चिदस्ति विद्ययाऽमृतमश्नुते , विद्याविहीनः इत्यादीनि , उद्विग्ना , अपशब्दाना , किशोर्यश्च , उक्तञ्च , किशोरैरनुशासनम् , त्याज्यम् , कुसंगतिम् , गुरूनपि , समाजस्योपकाराय , सार्वकालिकम् , प्रमुदिताः , निर्गच्छति ।

2. निम्नलिखितानां पदानाम् अर्थं वदत-

प्रश्नोत्तर-

कृष्णपट्टः = ब्लेकबोर्ड । समक्षा = सामने । मार्जनी = डस्टर । हस्तमुत्थाप्य = हाथ उठाकर । चौरहार्यम् = चोर के द्वारा चुराने योग्य । राजहार्यम् = राज के द्वारा हरने योग्य । भ्रातृभाज्यम् = भाई के द्वारा बाँटने योग्य । किञ्चित् = थोड़ा , कुछ । अपरम् = दूसरा । प्रसरेत् = फैलना चाहिए । विषमता भावम् = भेदभावपूर्ण भाव । उद्विग्ना = उत्तेजित । अपशब्दानाम् = गाली – गलौज का । परित्यागेन = परित्याग से । तेषामपि = उनका भी । त्याज्यम् = त्यागर्ने योग्य । मादकम् = नशीला । कुसंगतिम् = बुरा संगति । पितरौ = माता – पिता । सार्वकालिकम् = हमेशा , सब समय में रहने वाला । प्रमुदिताः = खुश , प्रसन्न ।

लिखित –

3. निम्नलिखितानां प्रश्नानां उत्तरं एकपदेन लिखत (निम्नलिखित प्रश्नों का उत्तर एक शब्द में लिखें)
प्रश्नोत्तरम्
(क) गुरु शिष्य – संवादः इति पाठे कस्याः कक्षायाः दृश्यम् ?
उत्तरम् – अष्टम् ।
(ख) बालकाः बालिकाश्च कुत्र स्थिताः ?
उत्तरम् – आसनेषु ।
(ग) शिक्षकः पाठेऽस्मिन् कस्याः महत्त्वं दर्शयति ?

उत्तरम् – विद्यायाः ।
(घ) किं न चौरहार्यं न राजहार्यं न भ्रातृभाज्यं वा वर्तते ?
उत्तरम् – विद्या ।
(ङ) सर्वधन प्रधानं धनं किम् ?
उत्तरम् – विद्या ।
(च) धनानां सीमा का ?
उत्तरम् – असीमा ।
(छ) विद्या किं ददाति ?
उत्तरम् – विनयम्
(ज) विद्याविहीनः जनः कीदृशः भवति ?
उत्तरम् – पशुः ।
(ज) किशोरावस्थायां किशोराः कीदृशाः भवन्ति ?

उत्तरम् – उद्विग्नाः ।
(ट) किशोरैः सर्वत्र किं पालनीयम् ?
उत्तरम् – अनुशासनम् ।
(ठ) को नित्यं प्रणमेत् ?
उत्तरम् – पितरौ ।
(ड) शिक्षकः कस्मात् निर्गच्छति ?
उत्तरम् – वर्गात् ।
4. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तरं पूर्ण वाक्येन लिखत –
(क) कक्षायां शिक्षकस्य प्रवेशे सति सर्वे छात्रः किं कुर्वन्ति ?
उत्तरम् -कक्षायां शिक्षकस्य प्रवेशेसति सर्वे छानाः उत्तिष्ठन्ति ।
(ख) छात्राः समवेत स्वरेण किं वदन्ति ?
उत्तरम् – छात्राः समवेत स्वरेण वदन्ति यत् – प्रणमामो वयं सर्वे ।
(ग) शिक्षकः कं हस्तम् उत्थाप्य वदति तिष्ठन्तु सर्वे ।

उत्तरम् -शिक्षकः छात्रान हस्तम् उत्थाप्य वदति तिष्ठन्तु सर्वे ।
(घ) शिक्षकः आदौ कस्याः महत्त्वं दर्शयति ?
उत्तरम् – शिक्षक : आदौ विद्यायाः महत्वम् दर्शयति ।
(ङ) किशोरावस्थायाः के के दोषाः सन्ति ?
उत्तर – किशोरावस्थायाः ईया , द्वेषः लोभः , क्रोधः अपशब्दानां प्रयोगः , आलस्यम् आदयः दोषाः सन्ति ।
(च) केषां परित्यागने किशोराः किशोर्यश्च विधायाः पात्राणि भवन्ति ?
उत्तरम् – दोषनाम् परित्यगेन किशोराः किशोर्यश्च विधया : पात्राणि भवन्ति ।
(छ) येन कर्यिण वयम् उद्विग्नाः भवामः तथा कान् प्रति न करणीयम् ?
उत्तरम् – येन कार्येण वयम् उद्विग्नाः भवामः त्था अपरान् प्रति न करणीयम् ।
(ज) को नित्यं प्रणमेत् ।
उत्तरम् -माता – पितरौ नित्यं प्रणमेत् ।
(झ) कान् नित्यम् आद्रियेत ?
उत्तरम् – गुरून् , नित्यम् आद्रियेत ।
5. मञ्जूषायाः उचितानि पदानि चित्वा वाक्यानि पूरयत -.
पृष्ठभूमी , समक्षम् , विद्याधनम् , विनयम् , पशुसमानः , अनुशासनम् , कुसंगतिम् , त्याज्यम् , किशोराः , प्राकृतिकम् ।
(क) कृष्णपट्टः ....वर्तते ।
(ख) फलकं ....वर्तते ।
(ग) सर्वधनप्रधानं .... ।
(घ) विद्या ददाति...............।
(ङ) विद्याविहीनः...............!
(च) किशोरैः सर्वत्र......... पालनीयम् ।
(छ) ....त्यजेत् ।
(ज) मादक द्रव्यं .... उद्विग्ना भवन्ति ।
(झ) किशोरावस्थायां शारीरिक मानसिकं च परिवर्तन ....एव।
उत्तरम्– (क) पृष्ठभूमी , (ख) " समक्षम् " , (ग) विद्या धनं , (घ) विनयम् , (क) पशु समानः , (च) अनुशासनम् , (छ) कुसंगतिम् , (ज) किशोराः , (झ) प्राकृतिकम् ।

https://www.evidyarthi.in/

6. निम्नलिखितानां पदानां बहुवचनं लिखत प्रश्नोत्तरम्

(क) उत्तिष्ठति = उतिष्ठन्ति ।

(ख) तिष्ठतु = तिष्ठन्तु ।

(ग) पाठयिष्यति पाठिष्यन्ति ।

(घ) कथयिष्यामि = कथयिष्यामः ।

(ङ) स्मरतु = स्मरन्तु ।

(च) वर्तते = वर्तन्ते ।

(छ) वदिष्यामि = वदिष्यामः ।

(ज) भवति = भवन्ति

(झ) करोति = कुर्वन्ति ।

(ज) निर्गच्छति = निर्गच्छन्ति ।.

7. पदानि योजयित्वा लिखत –

प्रश्नोत्तरम्

(क) अपरम् + अपि = अपरमपि ।

(ख) हस्तम् + उत्थाप्य = हस्तमुत्थाप्य ।

(ग) अस्माकम् + अपि = अस्माकमपि ।

(घ) अपरम् + अपि = अपरमपि ।

(ङ) किम् + अपि = किमपि ।

(च) कर्तव्यम् + अपि = कर्त्तव्यमपि ।

(छ) स्वपरिवारम् + एव = स्वपरिवारमेव ।

(ज) प्राकृतिकम् + एव = प्राकृतिकमेव ।

(झ) तेषाम् + अपि = तेषामपि ।

(ज) गुरुन् + अपि = गुरुन्अपि ।

8. संस्कृते अनुवादं कुरुत

प्रश्नोत्तरम्

(क) आज क्या पढ़ाएंगे = अद्य किं पाठयिष्यति । (ख) आरम्भ में विद्या का महत्व कहूँगा ? = आदौ विद्यायाः महत्वं कथयिष्यामि ।

(ग) धन की सीमा होती है । = घनस्य सीमा भवति ।

(घ) विद्या विनय देती है । = विद्या विनयं ददाति । (ङ) विद्या से रहित व्यक्ति पशु के समान होता है । = विद्याहीनः जनः पशु समान : भवति।

(च) छात्र प्रसन्न प्रतीत होते हैं । = छात्राः प्रसन्नप्रतीताः सन्ति ।

9. उदाहरणानुसारेण विभक्ति निर्णयं कुरुत।

यथा – आसनेषु सप्तमी विभक्ति

प्रश्नोत्तरम्

(क) बालकाः प्रथमा विभक्ति

(ख) पृष्ठभूमौ सप्तमी विभक्ति

(ग) शिक्षकस्य षष्ठी विभक्ति

(घ) अवस्थायाम् सप्तमी विभक्ति

(ङ) अस्मिन् सप्तमी एकवचन

https://www.evidyarthi.in/

(च) पात्राणि प्रथमा बहुवचन
(छ) किशोरैः द्वितीया विभक्ति बहुवचन
(ज) उपकाराय चतुर्थी बहुवचन
(झ) शिक्षकः पाठिष्यति ।
(ञ) गुरून् षष्ठी बहुवचन

10. उदाहरणानुसारेण वचन निर्णयं कुरुत

यथा – वालिकाः बहुवचनम्

प्रश्नोत्तरम्

(क) बालकाः बहुवचनम्
(ख) श्लोकः एकवचनम्
(ग) पशुः एकवचनम्
(घ) किशोराः बहुवचनम्
(ङ) पितरौ द्विवचनम्

11. निम्नलिखितानां पदानां सन्धिविच्छेदं वा कुरुत ।

(क) तस्य + उपरि = तस्योपरि ।
(ख) तत्र + अपि = तत्रापि ।
(ग) यत् + अपि = यद्यपि ।
(घ) उत् + विग्नाः उद्विग्नाः ।
(ङ) किशोर + अवस्था = किशोरावस्था ।
(च) किञ्चित् + अस्ति = किञ्चदस्ति ।
(छ) किशोरैः + अनुशासनम् = किशोरैरनुशासनम् । (ज) निः + गच्छति = निर्गच्छति

योग्यता – विस्तारः

उपसर्गों के लगने से मूलशब्द या धातु के अर्थ में बहुत परिवर्तन होता है । संस्कृत का एक शब्द है – वाद । यह वद् धातु से घञ् प्रत्यय लगाकर बना है । इसका इस दृष्टि से अर्थ है " बोलना " । यह मुख्यतः बातचीत करने के अर्थ में आता है । आधुनिक हिन्दी में " मुकदमे " के अर्थ में इसका प्रयोग देखा जाता है । इस शब्द के पूर्व कुछ उपसर्ग लगाएँ तो अर्थ परिवर्तन आवश्यक है । जैसे
संवाद= दो या अधिक व्यक्तियों में कोई सार्थक वार्तालाप ।
अनुवाद = एक भाषा से दूसरी भाषा में रूपान्तरण । प्रवाद= किसी घटना या व्यक्ति के विषय में अफवाह ।
परिवाद= किसी व्यक्ति के विरोध में शिकायत करना , निन्दा ।
विवाद =झगड़ा , वाग्युद्ध ।
अपवाद =सामान्य विषय का विशेष स्थिति में विरोध । कभी – कभी यह अफवाह के अर्थ में भी होता है प्रतिवाद =विरोध
दुर्वाद बुरा – भला कहना , निन्दा ।

प्रस्तुत पाठ में गुरु और शिष्यों के बीच में कक्षा के अन्तर्गत दो विषयों को लेकर संवाद है । संवाद नाटक का एक महत्त्वपूर्ण तथा अनिवार्य अङ्ग है । ऋग्वेद में कई संवाद मंत्रों में निर्दिष्ट हैं , जैसे विश्वामित्र – नदी संवाद , सरमा – पणि संवाद , यम – यमी संवाद , उर्वशी – पुरुरूवा संवाद इत्यादि । ये विभिन्न विषयों पर वार्तालाप के रूप में है । उपनिषदों में दार्शनिक ज्ञान से सम्बद्ध गुरु – शिष्य के बीच अनेक संवाद हैं । जैसे- कठोपनिषद् में यम नचिकेता संवाद , बृहदारण्यकोपनिषद् में याज्ञवल्क्य – मैत्रेयी संवाद इत्यादि । संवादपद्धति से ही शिक्षण होता था । गुरु और शिष्य दोनों की सक्रियता संवाद में देखी जाती है फिर भी अनुशासन का महत्त्व तो है ही । प्रश्न ऐसी ही उठाए

https://www.evidyarthi.in/

जाएँ जो विशुद्ध जिज्ञासा के सूचक हो। खिलवाड़ करने के लिए या किसी को तंग करने के लिए प्रश्न करना अशोभनीय है। ऐसी स्थिति से निपटने के लिए मनु ने कहा था –

नापृष्टः कस्यचिद् ब्रूयात् न चान्यायेन पृच्छतः ।
जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोकमाचरेत् ॥

अर्थात् बिना पूछे हुए कुछ नहीं बोलना चाहिए। अन्यायपूर्वक कोई पूछ रहा हो तो भी नहीं जवाब देना चाहिए। मेधावी को चाहिए कि जानते हुए भी इन स्थितियों में जड़ (मूर्ख) के समान संसार के प्रति व्यवहार करना चाहिए। इसलिए बातचीत के क्रम में अनुशासन की आवश्यकता बहुत अधिक होती है।

इस प्रसंग में वाद से उत्पन्न होने वाले दो परिणामों की लोकोक्तियाँ दी गयी हैं

1. वादे – वादे जायते तत्त्वबोधः (अच्छा परिणाम) 2. वादे – वादे जायते वै विवादः (कुत्सित परिणाम)

https://www.evidyarthi.in/
evidyarthi